

Grobnica obitelji Filippi na Gradskom groblju u Zadru – povijest izgradnje i autori

Bojan Goja

Ministarstvo kulture i medija
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Zadru
Ilije Smiljanića 3
HR – 23 000 Zadar
goja.bojan@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 30. 6. 2022.
Prihvaćeno: 15. 11. 2022.
347.61Filippi, D.(497.581.1Zadar)“1832/1912“
351.791.1:726.821](497.581.1Zadar)
(044)347.61Filippi:025.171(497.581.1Zadar)
<https://doi.org/10.58565/vda.3.1.5>

Sažetak

U radu se na temelju dokumenata iz obiteljskog fonda, koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru, obrađuje grobnica obitelji Filippi na starom zadarskom Gradskom groblju. Grobnicu je za svoga života dao izgraditi Donato Filippi (1832. – 1912.), a obnovio ju je u vrijeme talijanske uprave nevjerojatnije njegov sin Alessandro Filippi (1874. – 1938.). Arhitektonsku osnovicu od kamena radile su u dva navrata zadarske klesarske radionice. Na prvotnoj grobnici bila je uposlena radionica *G. Cassani e D. Gasparini* koju su vodili klesari i graditelji oltara Giuseppe Cassani i Domenico Gasparini, dok je sadašnji oblik najvećim dijelom intervencija klesarske tvrtke obitelji Donati (*N. Donati & figlio*). Mramornu skulpturu anđela izradio je u svoje vrijeme vrlo poznat i cijenjen firentinski kipar Cesare Lapini. Članak donosi i neke nove biografske podatke o članovima obitelji Donata Filippija.

Ključne riječi: grobnica obitelji Filippi, *G. Cassani e D. Gasparini*, *N. Donati & figlio*, Cesare Lapini, Gradsko groblje, Zadar

Uvod

Na starom zadarskom Gradskom groblju posljednje su počivalište našle mnoge znamenite osobe značajne za kulturnu prošlost Zadra i Dalmacije. Jedan od njih zasigurno je Donato Filippi, poznati zadarski dobrotvor koji je svoja osobna sredstva nesebično ulagao u kulturne i dobrotvorne svrhe. Osim zasluga u javnom djelovanju, Donato Filippi na zadarskom Gradskom groblju podigao je i lijepu grobnicu ukrašenu mramornim kipom anđela koja je i glavna tema ovoga rada.

Obitelj Filippi – crtice iz biografije

Zadarska građanska porodica Filippi od iznimne je važnosti za društvenu, političku i kulturnu povijest Zadra i Dalmacije u 19. stoljeću. U dokumentima se prvi

spominje Giovanni Filippi 1751. godine, a njegovi sinovi i daljnji potomci obavljali su niz važnih dužnosti u različitim pokrajinskim institucijama i službama od kraja Mletačke Republike preko prve i druge austrijske kao i tijekom kratkotrajne francuske uprave u Dalmaciji. Njegov je sin Pietro Filippi od 1783. godine bio pravobranitelj pri uredu generalnog providura za Dalmaciju, a za vrijeme prve austrijske uprave bio je činovnik u pokrajinskoj Vladi. Zbog doprinosa u administrativnom odvijanju Skradina od Šibenika, s bratom Carlom uvršten je 1798. godine u plemstvo grada Skradina. Pietrov sin Giovanni Giuseppe (1788. – 1851.) za francuske uprave bio je sudac Prizivnog suda u Zadru, a kasnije je djelovao kao odvjetnik. Bio je prisjednik i vijećnik općinskog vijeća, a 1848. godine izabran je za zastupnika grada Zadra u državnom parlamentu gdje se zalagao za autonomni položaj Dalmacije. Od Ministarstva nastave tražio je uvođenje hrvatskog jezika kao obaveznog predmeta u školama te je tražio da se Kvarnerski otoci priključe Dalmaciji. Njegova je žena bila Chiara, rodom iz stare plemićke obitelji Fondra Ferrera preko koje je obitelj Filippi došla u posjed vrijednog arhivskog materijala iz prošlosti Zadra i Dalmacije. Osim obavljanja svojih profesionalnih i političkih aktivnosti Giovanni Giuseppe isticao se na razne načine i u društvenom i kulturnom životu Zadra. Bio je jedan od donatora zadarskoga kazališta (*Teatro nobile*) i dugogodišnji član te povremeno i predsjednik Crkvinarstva (*Fabbriceria*) zadarske katedrale i veliki promicatelj kulta sv. Stošije u čemu se posebno istaknuo njegov sin Donato Filippi.¹

Donato Filippi (Zadar, 22. lipnja 1832. – Zadar, 5. rujna 1912.)² nije poput oca i nekih ostalih članova obitelji bio politički aktivan, a njegove, ponajprije društvene i kulturne aktivnosti, vežu se uglavnom uz Crkvinarstvo zadarske katedrale i društvo *Teatro Nuovo*. Bio je zemljoposjednik i vlasnik više kuća u Zadru i okolici, a osobna sredstva nesebično je ulagao u kulturne i dobrotvorne svrhe. Do 1900. godine bio je vlasnik otoka Oliba kada su ga njegovi stanovnici otkupili za, kako se navodi, vrlo umjerenu cijenu od 50 000 forinti. Poznato je da je 1906. godine prodao vrijednu obiteljsku zbirku goblena iz 16. stoljeća da bi namaknuo novac za obnovu kapele sv. Stošije u zadarskoj katedrali prema projektu koji je osmislio arhitekt Ćiril Metod Iveković. Odlukom Crkvinarstva katedrale, u čemu je aktivno sudjelovao i sam Donato Filippi, između zvonika i katedrale sv. Stošije podignuta je

- 1 Za biografije te društvene, političke i kulturne aktivnosti navedenih članova obitelji Filippi vidjeti: Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, I., (Zara: Tipografia di G. Woditzka, 1877.), 128-130; Nikša Lučić, „Filippi, zadarska građanska obitelj“, u: *Hrvatski biografski leksikon, E-Gm*, Sv. 4, gl. ur. Trpimir Macan, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998.), 251-253; Dubravka Kolić, Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-355, *Obitelj Filippi, 1746. – 1941.*, Analitički inventar, izradila Dubravka Kolić, Zadar, 2007., 3-5; Josip Celić, „Zadarsko plemstvo i građanstvo početkom francuske uprave u Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56 (2014), 201.
- 2 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-378 Zbirka matičnih knjiga, Zadar – Sv. Stošija, (dalje: HR-DAZD-378), MKR 1502, II, 1828. – 1832., N. 111, fol. 317.

1879. godine, prema nacrtu zadarskog slikara i konzervatora Giovannija Smiricha, kamena ograda s kipovima zadarskih svetaca zaštitnika koju je izradio klesar (*lapicida ed ornatista da Trieste*) Giacomo de Simon iz Trsta. Kamena je ograda upotpunjena rešetkastom ogradom od kovanog željeza izrađenom u Trstu u tvrtki Marka Bartletta. Bliska obiteljska vezanost uz Crkvinarstvo katedrale i promicanje kulta sv. Stošije zasigurno se može tumačiti i time da je preko puta zvonika zadarske katedrale (*Calle del Duomo*) Donato Filippi posjedovao dvije kuće na gradskim brojevima 404 i 406 u kojima je i stanovao.³ Donato Filippi oženio se 3. ožujka 1861. godine u Zadru s Marijom Hilgers de Hilgersberg (16. srpnja 1841. – 17. studenog 1925.) rodom iz Theresienstadta (Terezin, Češka) čiji je otac, prema vojnom šematizmu Carl Hilgers v. Hilgersberg, bio u aktivnoj vojnoj službi u činu natporučnika u sastavu 27. lovačke bojne (27. *Jäger-Bataillon*) raspoređenoj u gradu Bruck an der Mur u Štajerskoj.⁴ Prema pronađenim upisima iz matičnih knjiga, Donato i Marija Filippi imali su četvero djece rođene u Zadru. Troje ih je preminulo prije smrti oba roditelja. Njihova imena su: Giovanni Giuseppe (Zadar, 24. siječnja 1862. – Zadar, 8. studenog 1900.)⁵, Pietro (Zadar, 5. kolovoza 1867. – Zadar, 19. kolovoza 1873.)⁶, Natalia (Natalina) (Zadar, 14. siječnja 1873. – Zadar, 16. prosinca 1888.)⁷ i

3 O društvenom, dobrotvornom i kulturnom djelovanju Donata Filippija vidjeti: Carlo Federico Bianchi, *Cronaca Ecclesiastica di Zara 1865.-1890*. Sign. 1944 MS (2822), fol. 51-52. C. F. Bianchi navodi da je Giacomo de Simon bio iz Trsta; Giuseppe Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, (Zara: Tip. Di Leone Woditzka, 1897.), 35-37; Vinko Pulišić, *Olib: ukratko i prosto sastavio jedan stari domorodac*, (Preko: Tisak Katoličke hrvatske tiskarne, 1929.), 13-14; Angelo De Benvenuti, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, (Milano – Roma: Fratelli Bocca Editori, 1953.), 232-233, 302, 404; Radoslav Tomić, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo II, Od XVI. do XX. stoljeća*, (Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2008.), 207-208; Lovro Ivin, *Olib: otok, selo i ljudi*, (Zagreb – Olib: Družba Braća hrvatskog zmaja – Mjesni odbor Oliba, 2009.), 84-87; Marija Stagličić, „Urbanistički razvoj grada i likovne umjetnosti u Zadru (1800.-1914.)“, u: *Šime Peričić – Marija Stagličić – Antun Travirka – Zvezdana Rados – Glorija Rabac-Čondrić, Prošlost Zadra – knjiga IV: Zadar za austrijske uprave*, gl. ur. Šime Batović, (Zadar: Matica Hrvatska – ogranak u Zadru, 2011.), 338; Marija Stagličić, *Graditeljstvo Zadra od klasicizma do secesije*, (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2013.), 99-100.

4 HR-DAZD-378, MKV 1799, V, 1858. – 1866., N. 12, fol. 34. U matici se Carlo Hilgers de Hilgersberg navodi kao *capitano del I. R. Reggimento N°. 42 d' infanteria*, a koja je prema vojnom šematizmu imala sjedište u Terezinu; Österreichisches Staatsarchiv - Austrian State Archives; Militär Almanach und Schematismus 1791-1914, Militär – Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1861-1862., Wien, Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, März-April 1862., 216, 356, pristupljeno 23. 9. 2022. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MilitarAlmanachSchematismus_1861-1862/?pg=355&layout=s

5 HR-DAZD-378, MKR 1785, XIII, 1861. – 1864., N. 22, fol. 40; HR-DAZD-378, MKM 2188, XXI, 1897. – 1902., N. 158, fol. 112.

6 HR-DAZD-378, MKR 1787, XV, 1867. – 1870., N. 142, Tav. 23; HR-DAZD-378, MKM 1794, XV, 1870. – 1875., N. 162, Tav. 110.

7 HR-DAZD-378, MKR 1788, XVI, 1870. – 1873., N. 8, Tav. 119; HR-DAZD-378, MKM 1796B, XIX, 1888. – 1893., N. 202, fol. 9.

Alessandro (Zadar, 23. srpnja 1874. – Zadar, 27. ožujka 1938.)⁸. Alessandro Filippi vjenčao se u Zadru dana 4. ožujka 1905. godine s Alice Ivanics rođenom 3. siječnja 1876. godine od oca, tada već pokojnog, dr. Gustava Ivanicsa, liječnika i političara, rođenoga u Šibeniku, i majke Anne-Emme de Trigari (kćeri poznatog zadarskog načelnika Niccolò Trigarija) iz Zadra.⁹ Svi navedeni članovi obitelji Donata Filippija pokopani su na starom zadarskom Gradskom groblju u obiteljskoj grobnici na kojoj su upisana njihova imena i datumi smrti.

Gradsko groblje u Zadru

Zadarsko gradsko groblje utemeljeno je 1820. godine nakon što je austrijska vlada donijela odluku o zabrani tradicionalnog sahranjivanja unutar gradskih crkava i oko njih, a prve sahrane zabilježene su već iduće 1821. godine.¹⁰ Prvobitno su ukopi obavljani samo u zemlju, ali su kasnije grobnice bile sve kompleksnije arhitektonske strukture, građene kamenom, s nadgrobni stelama, ukrašene skulpturama, mozaicima, reljefima i epitafima. U stari dio groblja, namijenjen vjernicima rimokatoličkog obreda, ulazi se kroz monumentalni središnji portal podignut na sjeveroistočnoj strani. Portal se sastoji od dva para pilastara s kapitelnim zonama koji nose masivni nadvratnik. Na nadvratniku portala je natpis: »POST TENEBRAS LUCEM EXPECTO«. Na portal se nastavlja široki prolaz koji vodi do grobne kapele sagrađene u njegovoj osi 1866. godine. Kapelu (izvornog titulara *Cheisa dell Suffragio*) posvetio je zadarski nadbiskup Petar Dujam Maupas koji je dvije godine ranije i odobrio njezinu izgradnju.¹¹ S obje strane kapele bočno se nastavljaju grobne arkade s ogradama od kovanog željeza, izgrađene dijelom od opeke. Stari dio groblja prostorno je organiziran u sedam dijelova ili polja. Polje označeno rimskim brojem I pruža se većim dijelom uz vanjski obzidani prsten a pripada mu i grobna kapela i grobnice u arkadama. U sredini su raspoređena polja II, III, IV, V, VI i VII, podjednake veličine i organizirana u donekle pravilne skupine i redove odijeljene prolazima. Tlocrtno su položena u obliku izduženog asimetričnog pravokutnika čija je sjeverozapadna rubna linija zaobljena.

8 HR-DAZD-378, MKR 1789, XVII, 1873. – 1876., N. 150, Tav. 27.

9 HR-DAZD-378, MKV 2212, XI, 1905. – 1911., N. 9, fol. 2. O Gustavu Ivanicsu vidjeti noviju studiju: Mirko Đinđić, „Gustavo dr. Ivanics – primjer preobrazbe nacionalnog i političkog identiteta“, *Vjesnik dalmatinskih arhiva – Izvori i prilozi za povijest Dalmacije 2* (2021), 172-189.

10 Tommaso Ivanov, *Il cimitero di Zara*, (Brescia: Edizioni del Moretto, 1986.), 84-111; Marija Stagličić, *Graditeljstvo u Zadru 1868 – 1918*, (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1988.), 24.

11 Bianchi, *Zara cristiana*, I, 471-472; Angelo de Benvenuti, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, 425-426; Stagličić, *Graditeljstvo u Zadru*, 25-26; Tomić, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo II*, 210-211; Stagličić, *Graditeljstvo Zadra od klasicizma do secesije*, 25-27.

Taj je najstariji prostor zadarskog Gradskog groblja tijekom narednih desetljeća ispunjen vrijednim grobnicama koje su od iznimnog umjetničkog i povijesnog značaja za grad. Njihova sepulkralna arhitektura i skulpture integrirane u vegetaciju stvaraju ambijent karakterističnog ugođaja svojstvenoga za groblja nataložena poviješću koja kod posjetitelja bude nostalgiju za nekim prošlim vremenima. Grobnice i kapele opremljene kipovima, bistama, reljefima, fotokeramikama¹² i epitafima pripadaju zadarskim obiteljima različitih društvenih statusa, zanimanja i porijekla. Tu su svoje posljednje počivalište našli i brojni doseljenici iz raznih krajeva nekadašnje Habsburške Monarhije u vrijeme kada je Zadar bio glavni grad austrijske Kraljevine Dalmacije i sjedište najviših pokrajinskih institucija. O njihovu porijeklu, rodovima, dužnostima, zvanju i statusu koji su zauzimali u tadašnjem društvu najbolje svjedoče nadgrobni natpisi u kojima se žaluje zbog njihova odlaska s ovoga svijeta, spominju okolnosti njihove smrti i bilježe njihova životna dostignuća. Iz tih natpisa mogu se iščitati mnogovrsni biografski podaci pa su oni osim što su obiteljska uspomena na preminule istovremeno i izvanredno vrijedni povijesni dokumenti za proučavanje zadarskog stanovništva u vrijeme kada su građanska klasa i njezin način života bili na vrhuncu i ravnopravni s razvijenim europskim društvima. Imena pokojnika svjedoče da su tu sahranjeni vršitelji tada najviših dužnosti u austrijskoj Dalmaciji (dalmatinski namjesnici, namjesništveni savjetnici, suci Prizivnog suda kao vrhovnog suda za čitavu pokrajinu) pa se i preko njihovih grobnica i pripadajućih nadgrobni natpisa može spoznati nekadašnja povijesna važnost drevnog Zadra. Iako je gradsko groblje za ondašnje relacije izgrađeno na prilično udaljenoj lokaciji od povijesne gradske jezgre, može se ustvrditi kako se radi o jednom od ambijentalno još uvijek najbolje sačuvanih i najvrednijih javnih prostora starog Zadra. Kada bi tko htio saznati kako je Zadar izgledao u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća, mogao bi samo na temelju gradskog groblja, i to onakvog kakvo je ono bilo u svom izvornom stanju i bez naknadnih preinaka, razgledavajući njegove nadgrobne spomenike i čitajući epitafe, pretpostaviti kako je to bio lijep, civiliziran i uređen grad. Među tadašnjim stanovništvom svojim se rafiniranim ukusom i djelovanjem u različitim kulturnim društvima i ustanovama naročito ističe zadarsko plemstvo i bogatije građanstvo, visoko činovništvo zaposleno u državnim službama, visoki časnici, obogaćeni obrtnici i trgovci te umjetnici i brojni intelektualci različitih zvanja i interesa.¹³ Nije stoga neobično da oni podižu

12 Znatno broj fotokeramika montiran na nadgrobni spomenicima nosi signature poznatih zadarskih fotografa Eugenija Hungera, Vittorija Ceregata i Biagia Cigliana te tiskara, nakladnika i prodavača fotografske opreme i materijala Enrica de Schönfelda te su one i iznimno značajna zbirka starije zadarske portretne fotografije na otvorenome. O njima opširnije u: Abdulah Seferović, *Photografia Iadertina: od dagerotipije do digitalne slike*, (Zagreb: Kapitol, 2009.).

13 O visokoj razini društvenog i kulturnog života u tadašnjem Zadru vidjeti: Ljerka Šimunković, „Adelaide pl. Strmić – slavuj zadarske scene 19. stoljeća“, *Vjesnik dalmatinskih arhiva – Izvori i*

i grobnice koje se ističu svojom umjetničkom vrijednošću i stilskom definiranošću arhitekture i skulpture. Na Gradskom groblju zastupljeni su nadgrobni spomenici različitih tipologija na kojima se prepoznaju stilski oblici od prevladavajućeg historizma i talijanskog verizma do secesije i modernih ostvarenja brojnih talijanskih autora nastalih između dvaju svjetskih ratova. Nadgrobni spomenici, kipovi, reljefi, ograde i dekorativna oprema izrađeni su različitim tehnikama (zidanje, klesanje, kovanje, mozaik, lijevanje) i od mnogovrsnih materijala (mramor, kamen, opeka, bronca, željezo, mjed, olovo, giz, keramika, staklo). Bogatstvo dekoracije te složenost materijala i tehnika sugerira da je u izradi pojedinog nadgrobnog spomenika moglo sudjelovati i dvoje ili više specijaliziranih majstora, arhitekata, kipara i obrtnika raznih struka. U tadašnjem kozmopolitskom i u svakom smislu sve povezanim društvu pojedini dijelovi grobnica mogli su biti nabavljani i u različitim umjetničkim središtima te su na groblju bili spojeni u cjelinu. Pojedine grobnice odlikuju se luksuznijom izvedbom i izgrađene su s većim ambicijama svojih vlasnika koji ih često opremaju i mramornim kipovima.

Grobnica obitelji Filippi

Takav je slučaj i s grobnicom obitelji Filippi (polje III, br. 26). Grobnicu je za svoga života dao izgraditi Donato Filippi, a obnovio ju je 1935. godine u vrijeme talijanske uprave najvjerojatnije njegov sin Alessandro (Slika 1). Arhitektonsku osnovicu od kamena radile su u dva navrata poznate zadarske klesarske radionice: na prvotnoj grobnici radila je radionica *G. Cassani e D. Gasparini*, a sadašnji oblik intervencija je radionice *N. Donati & figlio*. Mramornu skulpturu anđela izradio je u svoje vrijeme vrlo poznat i cijenjen firentinski kipar Cesare Lapini. Priznanice, računi, nacrti i troškovnici za kupnju grobnog mjesta, izradu i obnovu grobnice Filippi, pogreb kćeri Natalije i nabavu mramornog kipa anđela čuvaju se u obiteljskom arhivskom fondu u Državnom arhivu u Zadru.¹⁴ Dokumente o izgradnji i opremanju grobnice analizirat ćemo kronološki.

Grobnica obitelji Filippi gradila se, dopunjavala i obnavljala u više navrata tijekom nekoliko desetljeća. Prvi dokument o izradi grobnice datira u početak prosinca 1881. godine kada Donato Filippi za prvotno utvrđeni iznos od 47,25 fiorina kupuje grobno mjesto koje s jugoistoka (*scilocco*) graniči s putom, s jugozapada (*lebiccio*) i sjeveroistoka (*bora*) s grobnim zemljištem obitelji Medici, a sa sjeverozapada (*maistro*) sa slobodnim prostorom. Određeno je da grob mora biti propisno izgrađen i biti u skladu s ostalim grobovima. Izvođač radova ne smije pri tome

prilozi za povijest Dalmacije 2 (2021), 156-171.

14 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Kut. 3, Sign. 103; Kut. 5, Sign. 154.

nanijeti nikakvu štetu obližnjim grobnicama niti po završenim radovima ostaviti nagomilanu zemlju i kamenje. Ukupna cijena zemljišta za grobnicu na kraju je povećana na 63,16 fiorina zbog naknadno utvrđene nešto veće ukupne površine terena od 7,21 metra kvadratnog.¹⁵ Nakon kupnje grobišne parcele obitelj je 1889. i 1890. godine zbog radova na grobnici angažirala zadarsku klesarsku radionicu *G. Cassani e D. Gasparini*. Osim troškova za materijal (*pietra del carso di Trieste piu il relieve di marmo bianco e bardillio*) i dnevnice u tim priznanicama, koje svojim potpisima i pečatom s natpisom tvrtke: *G. Cassani e D. Gasparini / ZARA / MAESTRI SCALPELLINI*, ovjeravaju ortaci Giuseppe Cassani i Domenico Gasparini, nema pobližeg opisa tada uređene grobnice pa se ne mogu donositi zaključci o njezinu izgledu. Spominje se također i postava nekakvog kipa koji je izgleda u sklopu grobnice postojao i ranije, no nije riječ o sadašnjem kipu anđela koji je mogao biti planiran i tada, ali je naručen i postavljen nešto kasnije, odnosno 1902. godine.¹⁶ Kronološki ovim spisima slijedi najzanimljiviji dio dokumentacije o grobnici obitelji Donati, a to korespondencija oko izrade kipa anđela koji se imao postaviti na grobnicu. Sačuvana su četiri dopisa na memorandumu firentinske skulptorske galerije i studija *E. & C. Fratelli Lapini* poslana Donatu Filippiju. U toj je radionici kao jedan od dvojice vlasnika djelovao kipar Cesare Lapini. Na memorandumu su, u skladu s običajima toga vremena u svrhu reklame, prikazane medalje i diplome koje je firma, osnovana 1860. godine, dobila na raznim međunarodnim natjecanjima od Sjedinjenih Američkih Država do mnogih europskih gradova.

Najraniji dopis nosi datum 26. listopada 1901. godine. Adresiran je na veleposjednika Donata Filippija, na adresi *Via del Duomo, Zara, Austria*. U njemu se propisuje izrada kipa anđela koji baca cvijeće, od kararskog mramora druge kvalitete i visine 108 centimetara. Ugovorena cijena za kip iznosi 600 lira, uz predujam od 212 lira. Studio Lapini garantira dopremu skulpture naručitelju u dobrom stanju i bez oštećenja i to u roku od devet mjeseci.¹⁷ Na memorandumu Galerije Lapini datiranom 20. veljače 1902. godine potvrđuje se predujam od 212 lira i bilježi ostatak od ukupno dogovorenih 600 lira za kip mramornog anđela, a koji iznosi 388 lira.¹⁸ Istoga dana, 20. veljače 1902. godine, datiran je i dopis firentinske Galerije u kojem braća Lapini sa zadovoljstvom obavještavaju Donata Filippija da je kip anđela poslan iz Firence u jednom sanduku oznake FL 8622 mase 100 *netto* i 196 *lordo* (tj. bruto). Prema uputama Donata Filippija, koje su preko Lapinija prenijete austrijskom Lloyd u Veneciji, sanduk s kipom kompanija će isporučiti na njegovu zadarsku adresu. Uz nadu da će biti zadovoljan kipom braća Lapini pozdravljaju

15 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 11, 12, 13, 16.

16 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 103, fol. 9, 10, 11, 12.

17 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 19.

18 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 20.

Donata Filippija s osobitim poštovanjem.¹⁹ U dopisu od 11. ožujka 1902. godine braća Lapini potvrđuju primitak preostalog iznosa od 388 lira za kip anđela. Pišu kako su s velikim užitkom pročitali da je Donato Filippi zadovoljan kipom i zahvaljuju mu da im je javio tu dobru vijest. U nadi da će se i u budućnosti sjetiti njihove tvrtke te da će ih preporučiti i svojim prijateljima pozdravljaju ga s osobitim poštovanjem²⁰ (Slika 2). I ova korespondencija slikovito pokazuje kako je Zadar tada bio uljuđen i pristojan grad čiji su imućniji stanovnici svakodnevno komunicirali i poslovali s istaknutim umjetničkim centrima.

Kao potvrda navedenoj korespondenciji, da je kip zaista izrađen u ovoj firentinskoj radionici i da je sretno stigao u Zadar gdje je postavljen na obiteljsku grobnicu, svjedoči usprkos nataloženoj površinskoj nečistoći, još uvijek dobro vidljiva, sa stražnje strane kipa plitko uklesana autorska signatura, mjesto i godina izrade: LAPINI / FIRENZE / 1902.

Protokom godina obiteljska grobnica očito više nije zadovoljavala obiteljske, estetske i općenito funkcionalne potrebe te je angažirana zadarska klesarska tvrtka Donati koja ju je temeljito preinačila i obnovila 1935. godine. Na memorandumu tvrtke (*N. Donati, figlio, Laboratorio Marmi e Pietre*), koji je ovjeren potpisom i pečatom (*DITTA N. DONATI & FILGIO / MARMI E PIETRE / ZARA*), sastavljen je opis potrebnih radova koji su uključivali razgradnju postojeće grobnice i ponovno podizanje osnove s bazom i postoljem za nadgrobni spomenik i kosom pokrovnom nadgrobnom pločom. Pojedine kamene elemente trebalo je obraditi i uglačati u skladu s ponudom. Obnovom je uključena i izrada nove vaze za cvijeće te natpisa od reljefnih brončanih slova s obiteljskim prezimenom na bazi spomenika (*FAMIGLIA D. FILIPPI*). Cijena posla obnove grobnice iznosila je 3200 talijanskih lira, a sav posao trebalo je obaviti po pravilima zanata i sukladno priloženom nacrtu.²¹ Današnji izgled grobnice, osim u detalju koji se tiče izvedbe natpisa, u potpunosti odgovara priloženim nacrtima naslovljenima: *MODIFICAZIONE MONUMENTO ESISTENTE FAMIGLIA D. FILIPPI* (Slika 3).

Grobnica se sastoji od pravokutne osnove s istaknutim uglovima blago skošanih površina. U dnu je četvrtasta vaza, a u zoni uzglavlja uzdiže se nadgrobni spomenik u obliku izdužene krnje piramide postavljene na postolje profiliranih zaobljenih i pravokutnih rubova. Na spomeniku je plitko uklesan latinski križ i pri dnu izrađen natpis u dva reda: *FAMIGLIA / DONATO FILIPPI*. Na osnovici s čeone strane apliciran je broj 26 kao oznaka rednog broja grobnice u trećem polju.

19 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 21.

20 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 18.

21 HR-DAZD-355 Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 8. Na reversu istog lista su u više navrata rukom upisane priznanice za primljene uplate za izvršene radove. U radu je objavljen jedan od u spisima sačuvana dva identična nacrti (Sign. 154, fol. 9, fol. 10) izrađena od radionice N. DONATI & FILGIO koja se neznatno razlikuju tek u detaljima kipa anđela.

Okomiti spomenik s križem služi i kao postolje za Lapinijev kip anđela koji je prikazan u kretnji kako baca cvijeće po grobnici. U središtu je pravokutna nadgrobnna ploča skošene površine na kojoj su upisana imena i datum smrti članova obitelji Filippi:

PIETRO	+ 19-8-1873
NATALIA	+ 10-12-1888
G. GIUSEPPE	+ 8-11-1900
DONATO	+ 5-9-1912
MARIA	+ 17-11-1925
ALICE	+ 2-3-1935
ALESSA(NDRO)	+ 27-3-(19)38

Arhitektonski dio grobnice odlikuje se jednostavnim i čistim linijama i lišen je suvišne dekoracije što je u skladu s vremenom nastanka kada u projektiranju grobnica na zadarskom groblju pod utjecajem umjetničkih pokreta s Apeninskog poluotoka prevladavaju jednostavne i čiste linije te moderni i funkcionalni oblici. U sadašnjem obliku grobnica obitelji Filippi prvenstveno je produkt zadarske klesarske tvrtke koju je vodila obitelj Donati (*N. Donati & figlio*) i firentinskog kiparskog ateljea *Lapini*, dok je na izvornoj grobnici bila uposlena zadarska klesarska radionica *G. Cassani e D. Gasparini*. Može se pretpostaviti da je na prvoj grobnici prvotno morao biti postavljen danas sačuvani kip anđela koji je u Zadar dopremljen još 1902. godine. Autor kipa anđela na nadgrobnom spomeniku, Cesare Lapini, rođen u Firenci oko 1848. godine, poznat je prvenstveno kao autor dekorativnih alegorijskih kipova kojima prikazuje prizore iz svakidašnjeg života. Umjesto ozbiljnih tema posvetio se oblikovanju dražesnih i maštovitih skulptura koje su bile vrlo popularne kod tadašnje publike i koje je s velikim uspjehom izlagao i prodavao u svom firentinskom ateljeu.²²

Za razliku od radionice *Donati* koja još uvijek nije analizirana u literaturi, istraženo je da su radionicu *G. Cassani e D. Gasparini* vodili klesari i graditelji oltara Giuseppe Cassani i Domenico Gasparini. Oni su poznati po tome jer su između 1900. i 1905. godine pod nadzorom Giovannija Smiricha i Ćirila Metoda Ivekovića izveli obnovu ciborija zadarske katedrale pri čemu su od trogirskog kamena izradili i dva nova kapitela stupova po izravnom ugledanju na one nepovratno oštećene.²³ Istih

22 Alfonso Panzetta, *Dizionario degli scultori italiani dell'Ottocento e del primo Novecento*, Vol. I, (Torino: Umberto Allemandi & C., 1994.), 163., Vol. II, 107.

23 Silvija Banić, „Arhivske vijesti o obnovi ciborija zadarske katedrale početkom 20. stoljeća“, u: *Svetišta dalmatinskih katedrala: rješenja u prošlosti i izazovi obnove*, Knjižica sažetaka sa skupa *Svetišta dalmatinskih katedrala: rješenja u prošlosti i izazovi obnove*, Split – Trogir 27. i 28. rujna 2013., Split, 2013., 21-23.

godina sudjelovali su i u obnovi kapele sv. Stošije u zadarskoj katedrali prema projektu arhitekta Ćirila Metoda Ivekovića – u čemu se svojim doprinosom istaknula obitelj Filippi a posebno upravo Donato Filippi kao savjetnik katedralne *Fabbricerie* – kada su izradili novi mramorni oltar sa stipesom i menzom na koji je položena novoizrađena brončana pozlaćena urna s likovima zadarskih svetaca zaštitnika.²⁴ Cassani i Gasparini izvodili su 1910. godine i radove na bočnom oltaru sv. Petra i Pavla u župnoj crkvi sv. Kasijana u Sukošanu.²⁵ Sudeći i samo po navedenim zahvatima, očito je bila riječ o vrlo kvalitetnim i spretnim majstorima koji su bili sposobni izrađivati oltare, nadgrobne spomenike te obavljati i najsloženije restauratorske radove u kamenu. Na zadarskom groblju još znatan broj grobnica, sve redom vrlo visoke kvalitete izrade, ima signaturu ovih zadarskih klesarskih radionica (*Gasparini, Donati*) i čeka svoju znanstvenu obradu, katalogizaciju i valorizaciju, no već se sada može ustvrditi da su kod zadarskih naručitelja obje radionice bile vrlo tražene i često angažirane i za izradu nadgrobnih spomenika.

Zaključak

Zadarska obitelj Filippi istaknula se svojim djelovanjem na raznim područjima života. Jedan od njezinih uglednijih članova bio je Donato Filippi (1832. – 1912.) čije su se društvene aktivnosti odvijale ponajprije kroz Crkovinarstvo zadarske katedrale. Svojim je sredstvima financirao obnovu svetičine kapele, a uz njegovo je sudjelovanje kao savjetnika Crkovinarstva između zvonika i katedrale podignuta i kamena ograda s kipovima zadarskih svetaca zaštitnika naručena u Trstu kod klesara Giacomina de Simona. Na starom je zadarskom groblju Donato Filippi podigao obiteljsku grobnicu na kojoj su u dva navrata radile zadarske klesarske radionice

24 Urnu je dizajnirao Ćiril Metod Iveković a izrađena je 1906. godine u radionici Nicholasa Mundta. Usp. Benvenuti, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, 302, 349, bilj. 106; Damir Tulić, „Nepoznati anđeli Giuseppea Groppellija u Zadru i nekadašnji oltar svete Stošije u Katedrali“, *Ars Adriatica*, 6 (2016), 168. Na poleđini urne pričvršćene su dvije pločice s natpisima koje spominju autore, godinu te okolnosti izrade urne. Na sredini poleđine urne aplicirana je pločica s natpisom: CERNERIBUS / S. ANASTASIAE M. / Ioh. Ios. FILIPPI I.C. / IADREDSIS / OPIBUS / FILII EIUS PIENTISSIMI / CUM SACELLUM FUNDITUS INSTAURASSENT / URNAM HANC / A.D. MDCCCXVI / F. C. Uz donji rub urne je manja izdužena pločica s natpisom: C. M. Iveković inv. Nic. Mundt fecit MCMVI.

25 Don Ivan Zorica, „Vjerski život Sukošana“, u: *Župa Sukošan, O 700. obljetnici prvog spomena mjesnog imena Sukošan*, ur. Božidar Finka i Nedo Grbin, (Zagreb: 1989.), 145. Na postamentu lijevog stupa uklesana je godina: 1910. G. Cassani i D. Gasparini tom prigodom podigli su samo neobaroknu nadgradnju oltara, dok je stipes s menzom datiran u sredinu 18. stoljeća i pripisan graditelju oltara Pietru Deganu. Usp. Bojan Goja, *Mramorna oltaristika u 17. i 18. stoljeću na području Zadarske nadbiskupije*, doktorska disertacija, Zagreb 2010., 2. dio, Katalog, kataloška jedinica br. 120, 515.

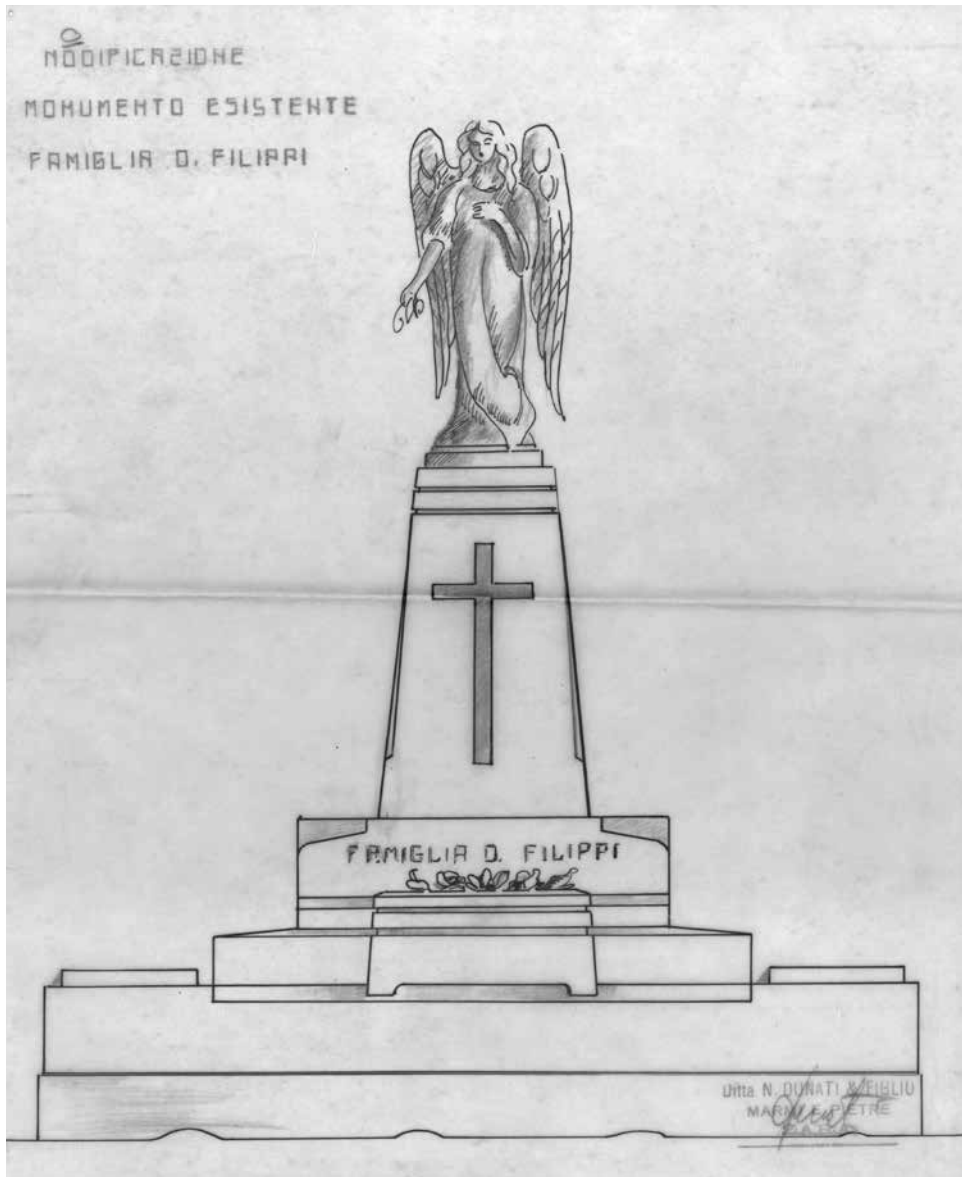
G. Cassani e D. Gasparini i N. Donati & figlio. Grobnicu je 1902. godine opremio i kipom anđela nastalim u svoje vrijeme iznimno popularnom i produktivnom fiorentinskom kiparskom ateljeu Lapini. Iako je riječ o intimnoj obiteljskoj narudžbi, potaknutoj tragičnim obiteljskim trenucima, a budući da je zadarsko groblje ujedno i galerija skulpture na otvorenom, u njegovoj dragocjenoj ostavštini iznimno kvalitetne izrade i umjetničke vrijednosti danas mogu uživati i svi posjetitelji ovog vrijednog kulturno-povijesnog kompleksa. Na taj je način, nesebičnim djelovanjem na društvenoj i obiteljskoj razini, zaslužni zadarski građanin Donato Filippi oplemenio javne prostore svoga Zadra – ulicu koja vodi uz katedralu i gradsko groblje - vrijednim kiparskim djelima.

Slika 1. Grobnica obitelji Filippi, Gradsko groblje, Zadar

Slika 2. Dopis braće Lapini iz Firence od 11. ožujka 1902. g. upućen Donatu Filippiju. HR – DAZD – 355, Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 18.

Slika 3. Nacrt grobnice obitelji Filippi, *Ditta N. DONATI & FIGLIO*. HR – DAZD – 355, Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Sign. 154, fol. 10.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Zadru (Hrvatska)

HR-DAZD-378 Zbirka matičnih knjiga (1565. – 1949.)

HR-DAZD-355 Obitelj Filippi (1746. – 1941.)

Knjižnica Stolnog kaptola Sv. Stošije u Zadru

Bianchi, Carlo Federico. *Cronaca Ecclesiastica di Zara 1865.-1890*. Sign. 1944 MS (2822)

Literatura:

Banić, Silvija. „Arhivske vijesti o obnovi ciborija zadarske katedrale početkom 20. stoljeća“. U: Svetišta dalmatinskih katedrala: rješenja u prošlosti i izazovi obnove, Knjižica sažetaka sa skupa Svetišta dalmatinskih katedrala: rješenja u prošlosti i izazovi obnove, Split – Trogir 27. i 28. rujna 2013., 21-23. Split: 2013.

Benvenuti, Angelo de. *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, Milano – Roma: Fratelli Bocca Editori, 1953.

Bianchi, Carlo Federico. *Zara cristiana*, I. Zara: Tipografia di G. Woditzka, 1877.

Celić, Josip. „Zadarsko plemstvo i građanstvo početkom francuske uprave u Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56 (2014), 181-210.

Đinđić, Mirko. „Gustavo dr. Ivanics – primjer preobrazbe nacionalnog i političkog identiteta“, *Vjesnik dalmatinskih arhiva – Izvori i prilozi za povijest Dalmacije 2* (2021), 172-189.

Goja, Bojan. *Mramorna oltaristika u 17. i 18. stoljeću na području Zadarske nadbiskupije*, doktorska disertacija, Zagreb 2010., 2. dio, Katalog

Ivanov, Tommaso. *Il cimitero di Zara*, Brescia: Edizioni del Moretto, 1986.

Lovro Ivin, *Olib: otok, selo i ljudi*, Zagreb – Olib: Družba Braća hrvatskog zmaja – Mjesni odbor Oliba, 2009.

Kolić, Dubravka. Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR – DAZD – 355, Obitelj Filippi, 1746. – 1941., Analitički inventar, izradila Dubravka Kolić, Zadar, 2007.

Lučić, Nikša. „Filippi, zadarska građanska obitelj“, u: Hrvatski biografski leksikon, E-Gm, Sv. 4, gl. ur. Trpimir Macan, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998.

Panzetta, Alfonso. *Dizionario degli scultori italiani dell'Ottocento e del primo Novecento*, Vol. I – II, Torino: Umberto Allemandi & C., 1994.

Petricioli, Ivo. *Katedrala sv. Stošije Zadar*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 1985.

Pulišić, Vinko. Olib: ukratko i prosto sastavio jedan stari domorodac, Preko: Tisak Katoličke hrvatske tiskarne, 1929.

Sabalich, Giuseppe. *Guida archeologica di Zara*, Zara: Tip. Di Leone Woditzka, 1897.

Seferović, Abdulah, *Photografia Iadertina: od dagerotijpije do digitalne slike*, Zagreb: Kapitol, 2009.

Stagličić, Marija. *Graditeljstvo u Zadru 1868 – 1918*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1988.

Stagličić, Marija. „Urbanistički razvoj grada i likovne umjetnosti u Zadru (1800.–1914.)“. U: Šime Peričić – Marija Stagličić – Antun Travirka – Zvezdana Rados – Glorija Rabac – Čondrić, *Prošlost Zadra – knjiga IV: Zadar za austrijske uprave*, (gl. ur. Šime Batović), Zadar, 2011.

Stagličić, Marija. *Graditeljstvo Zadra od klasicizma do secesije*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2013.

Šimunković, Ljerka. „Adelaide pl. Strmić – slavuj zadarske scene 19. stoljeća“, *Vjesnik dalmatinskih arhiva – Izvori i prilogi za povijest Dalmacije* 2 (2021), 156-171.

Tomić, Radoslav. *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo II, Od XVI. do XX. stoljeća*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2008.

Tulić, Damir. „Nepoznati anđeli Giuseppea GropPELLIJA u Zadru i nekadašnji oltar svete Stošije u Katedrali“, *Ars Adriatica* 6 (2016), 168.

Zorica, Don Ivan. „Vjerski život Sukošana“. U: *Župa Sukošan, O 700. obljetnici prvog spomena mjesnog imena Sukošan*, ur. Božidar Finka i Nedo Grbin, 143-160. Zagreb: 1989.

Djela u elektroničkom obliku:

Österreichisches Staatsarchiv - Austrian State Archives; Militär Almanach und Schematismus 1791-1914, Militär – Schematismu des Östereeeichischen Kaiserthumes für 1861-1862., Wien, Aus der k. k. Hof-und Staatsdruckerei, März-April 1862., pristupljeno 23. rujna 2022.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MilitarAlmanachSchematismus_1861-1862/?pg=355&layout=s

Tomb of the Filippi family at the City Cemetery in Zadar – the history of its construction and the authors

Summary

According to the documents from the family fonds, kept in the State Archives in Zadar, the article elaborates the tomb of the Filippi family, located in the old Zadar City Cemetery, founded in 1820. The well-known Zadar landowner and philanthropist Donato Filippi (1832 – 1912) had the tomb built during his lifetime, and his son Alessandro Filippi (1874 – 1938) most likely restored it during the Italian administration. Zadar stonemasonry workshops built the architectural foundation of the tomb in two phases. The work on the original tomb was done in 1889 and 1890 by a workshop run by masons and altar constructors Giuseppe Cassani and Domenico Gasparini (G. Cassani e D. Gasparini), while the current form largely presents the intervention of the stonemasonry company of the Donati family (N. Donati & figlio) who remodeled and restored the tomb in 1935. According to the preserved correspondence between the client Donato Filippi and the Lapini sculpture studio from Florence, it was established that the marble statue of the angel placed on the tomb in 1902 was built by Cesare Lapini, a well-known and respected Florentine sculptor. As confirmation of the mentioned correspondence, a signature was noted on the back of the statue: LAPINI / FIRENZE / 1902.

Keywords: tomb of the Filippi family, G. Cassani e D. Gasparini, N. Donati & figlio, Cesare Lapini, City Cemetery, Zadar.